

вим визнається недолік, який неможливо усунути або недолік, який не може бути усунутий без часових затрат, або виявляється неодноразово, або виявляється повторно після його усунення, або інші подібні недоліки. Необхідно зазначити, що законом виділяються роботи, результати яких через певний проміжок часу можуть нести загрозу для життя чи здоров'я споживача, завдавати шкоди його майну чи оточуючому середовищу. В таких випадках строк служби повинен бути встановлений обов'язково. Якщо такий строк служби не встановлений, то згідно закону він буде складати 10 років з дня передачі результату роботи споживачу. При визначенні терміну строку служби у випадку необов'язковості його встановлення, виконавець керується, як правило, міркуваннями комерційного характеру і виробничими можливостями. Разом з тим варто врахувати, що впродовж встановленого строку служби повинна бути також забезпечена і безпека результату роботи.

Література:

1. Булеца, С.Б. Право на життя та здоров'я фізичної особи (цивільно-правовий аспект) [Текст] / С.Б. Булеца. Монографія. – Ужгород: «Ліра», 2006. – 172 с. – ISBN 966-8266-46-3.
2. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп.ред. Я.М. Шевченко. – К.: КНТ, 2008. – С.198.
3. Rade C. La reforme de la rcsponsabilite medicale apres la loi du 4 mars 2002 relative aux droits des malades et a la qualite du systeme de sante [Text] / C. Rade // R.C. et Ass. – 2002. – № 5. – P. 4.
4. Guimbaud S. Les infections nosocomiales: vers l'indcmnisation d'un risque seriei? [Text] / S. Guimbaud // Revue hospitaliere de France. – 1999. – № 3. – P. 30–34.
5. Щуко В. А. Гражданско-правовое регулирование оказания платных медицинских услуг лечебными учреждениями и частнопрактикующими врачами [Текст] / В.А. Щуко // Проблемы российского права. -Иркутск: Издательство БГУЭП, 2007. – С. 108–117.
6. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 30. – ст. 379.

Веніславський Ф.В., НЮАУ ім. Я. Мудрого

ЗМІНА ПРІОРИТЕТІВ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Стаття посвячена дослідванню впливу правового образования на повышение уровня правовой культуры и обеспечение стабильности конституционного строя Украины. Сделан вывод о том, что современное юридическое образование и правовое просвещение должны обеспечивать формирование у каждого человека уважения к правам и свободам личности, к праву как к социальной ценности. Закономерным следствием этого процесса станет установление в государстве и обществе режима конституционной законности и конституционного правопорядка, конституционной стабильности в целом.

Article is devoted research of influence of legal formation on increase of level of legal culture and maintenance of stability of the constitutional system of Ukraine. The conclusion that the modern juridical education and legal education should provide formation at each person of respect for the rights and personal freedoms, to the right as to social value is drawn. The establishment in the state and a society of a mode of the constitutional legality and the constitutional law and order, the constitutional stability as a whole becomes a natural consequence of this process.

Постановка проблеми. Проголошений Конституцією України пріоритет прав людини став передумовою зміни усієї системи ціннісних орієнтацій в українській державі та суспільстві. Якщо раніше центральним елементом всього правового регулювання визнавалася держава, механізм державної влади, то сьогодні його визначальним елементом визнається людина, її права і свободи. Незважаючи на те, що з моменту конституційного проголошення людини найвищою соціальною цінністю минуло більше 13 років, в реальному житті так і не відбулося кардинального переосмислення системи взаємовідносин людина – суспільство – держава відповідно до зазначеного конституційного принципу. Як свідчить сучасна практика, ще й до цього часу ні органи державної влади, ні суспільство, ні переважна більшість громадян України не усвідомлюють і не сприймають кожну конкретну людину як найвищу соціальну цінність. На думку дослідників, сьогодні достатньо поширеними є такі форми деформації правосвідомості громадян, як правовий нігілізм, правові паліативи, правова міфологія, правовий інфантилізм, правова недосвідченість тощо [29, с. 9]. На наш погляд, причин такого становища є декілька: наслідки тривалого панування радянської моделі правосвідомості, яка й до цього часу все ще продовжує домінувати над світоглядними цінностями значної частини населення; відсутність реальної правозастосовчої практики, низька ефективність судових та інших інституційних механізмів захисту прав людини; недостатній рівень правової освіченості громадян України; низький рівень політико-правової культури державних службовців усіх рівнів тощо. Не стала виключенням і сфера освітньої діяльності, яка, починаючи з дошкільної і закінчуючи вищою, все ще не забезпечує формування у кожної людини нової системи цінностей, заснованої саме на пріоритеті прав і свобод людини.

При цьому слід зазначити, що гуманний правовий статус людини і громадянина є невід'ємною складовою конституційного ладу держави, як цілісної системи реально існуючих суспільних відносин, опосередкованих демократичним правовим статусом особи, демократичними принципами формування, організації й функціонування державної влади, взаємодією різних її органів, вільною діяльністю інститутів громадянського суспільства, закріплених і гарантованих конституційно-правовими нормами. А тому загальне усвідомлення важливості реального забезпечення та гарантування прав і свобод людини, формування нової суспільної свідомості, заснованої на безумовних моральних та політико-правових цінностях й ідеях, є необхідною передумовою забезпечення конституційної стабільності. Адже, як слушно зазначає з цього приводу В.Я. Тацій, побудувати правову державу і суспільство можна лише тоді, коли права людини стануть реальним фактом, тобто існуватимуть і як нагальна потреба кожного громадянина, і як цінність суспільної правової свідомості,

і як факт безпосереднього ставлення до інших людей з боку як окремих громадян, так і держави та її органів [29, с. 5]. У подібній ситуації, безумовно, актуалізується значення правової культури як сукупності соціально-правових інститутів, що пронизують усі сторони життя суспільства, одержують своє концентроване вираження в діяльності людини [33, с. 27–28]. Правова культура диктує кожній особистості принципи правової поведінки, а суспільству в цілому – систему правових цінностей, ідеалів, зразків поведінки, правових норм, що забезпечують єдність і взаємодію правових інститутів і організацій [36, с.45–46]. Тому формування у кожної особи переконання в основоположному значенні свободи, виховання поваги до права як до фундаментальної соціальної цінності та до прав і свобод конкретної людини є необхідною передумовою становлення дієвих інститутів громадянського суспільства, утвердження в державі і суспільстві режиму конституційної законності і правопорядку, що є необхідною запорукою стабільності конституційного ладу і його засад. Саме на це має бути спрямована діяльність всієї системи освіти в цілому, і системи юридичної освіти зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз наукової літератури, взаємозв'язок юридичної освіти з рівнем правової культури досліджували в своїх роботах такі вчені як: А.В. Волощенко [4], О.О. Ганзенко [5], І.П. Голосніченко [7], В.М. Гуляхін [8], Ю.Ю. Калиновський [14], В.П. Колісник [16], А.О. Сафронов [26], О.А. Менюк [19], І.В. Осика [20], В.Я. Тацій [30], Ю.М. Тодика [30, 31], П.А. Шашин [34], О.Б. Шубіна [35] та інші вітчизняні й зарубіжні правознавці. Дослідженням конституційного ладу займалися Н.О. Боброва [1], Н.О. Богданова [2, 3], О.П. Заєць [11], В.Т. Кабишев [13], В.Ф. Погорілко [23], О.Г. Румянцев [24], Ю.М. Тодика [32] та інші учені. Разом із тим, незважаючи на значну кількість наукових розробок у цій царині, питання впливу юридичної освіти на стан правової культури та забезпечення стабільності конституційного ладу України все ще залишаються недостатньо вивченими. У зв'язку з цим, а також з огляду на актуальність і практичну значущість цієї проблематики на сучасному етапі розвитку Української держави вважаємо за доцільне системно дослідити ці питання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є здійснення теоретичного аналізу впливу системи юридичної освіти на підвищення загального рівня політико-правової культури кожної людини, державних службовців, суспільства в цілому, і, як наслідок – на забезпечення стабільності існуючого конституційного ладу та його засад. Адже, як слушно зазначають дослідники, необхідність модернізації теорії правового виховання детермінована саме новими соціально-економічними умовами, виникнення яких спричинило кардинальну зміну всієї правової бази в українському законодавстві [15, с.65].

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зазначити, що визначені в Конституції України завдання по створенню демократичної, соціальної, правової держави не можуть бути вирішені без відповідного рівня правової культури особи та суспільства. Адже саме належний рівень правової культури є найважливішим чинником, який сприяє становленню правової системи та демократичних підвалин суспільства, впливає на формування всього спектра соціальних відносин, підтримує

цілісність суспільства і держави, забезпечує стабільність і правопорядок [29, с. 3]. Одним з найбільш дієвих засобів підвищення рівня правової культури і населення і представників органів публічної влади безумовно є просвітницька діяльність в цілому і система правової освіти зокрема, оскільки саме за її допомогою передається інформація про право, закон, різноманітні події або фактори, що мають юридичне значення, і що безпосередньо впливає на формування активної правової позиції індивіда. Від даних факторів багато в чому залежить рівень правової культури суспільства, а від цього – стан законності в державі [18, с. 160]. Більше того, в підвищенні рівня правової освіченості і правової культури населення насамперед мають бути зацікавлені держава й суспільство, оскільки безпосереднім наслідком цього процесу є встановлення режиму законності та правопорядку [18, с. 160]. Як вірно зазначає А.С. Сіротін, засобами правової освіти може бути все, за допомогою чого здійснюється цілеспрямований вплив на свідомість, волю й поведінковий модуль людини [27, с. 196–197]. Саме в процесі її здійснення в основному відбувається становлення системи світоглядних цінностей кожної людини, виховується повага до права, як універсального регулятора суспільних відносин, до прав і свобод кожної людини.

Однак, існуюча на сьогодні в Україні система юридичної освіти (як шкільна так і вища) продовжує базуватися на зовсім інших концептуальних засадах, які було розроблено та запроваджено ще під впливом радянської правової доктрини. Так, наприклад, шкільний курс «Основи правознавства» передбачає засвоєння більше 40 тем, перша половина з яких присвячено вивченню історичних передумов, причин виникнення і основних етапів розвитку держави; феномену права, як результату діяльності держави; устрою держави; правовому статусу різних органів державної влади тощо. І лише в другій частині курсу передбачається розгляд понять «людина», «особа», «громадянин», «громадянство», а безпосередньо правам та свободам людини відведено лише 10 тем. За подібною структурою викладається курс «Основи правознавства» і в вищих навчальних закладах України.

Фактично на визнанні пріоритетного значення держави та її органів у системі взаємовідносин людина – держава базується і вища юридична освіта в Україні. По-перше, вивчення юридичних дисциплін на 1-му курсі розпочинається з «Теорії держави і права», «Історії держави і права», «Системи судових і правоохоронних органів», а, наприклад, «Теорія прав людини», «Історія виникнення та правове закріплення прав людини» окремо не вивчаються взагалі. По-друге, фактично усі спеціалізовані академічні курси, що вивчаються в юридичних вищих навчальних закладах (у тому числі і конституційне право України) побудовано таким чином, що б сформувати у молодій людини безумовну повагу до Держави та Закону. А власне правам та свободам людини відводиться другорядна роль. Наприклад, курс «Конституційне право України» розпочинається з вивчення теорії конституційного права, далі передбачається вивчення власне Конституції, в основному як «продукту» діяльності саме держави (а не громадянського суспільства), потім – основ конституційного ладу, і лише за цим вивчаються права та свобод людини і громадянина (приблизно 15–20 % усього курсу). Іншим, не менш наочним прикладом є

структура академічного курсу «Кримінальне право України». Загальна частина кримінального права спрямована на вивчення поняття злочину, та тих заходів державно примусу, які застосовуються до людини у разі вчинення нею діянь, що містять склад злочину. Особлива частина розпочинається з вивчення злочинів «проти основ національної безпеки», і лише після цього – «злочинів проти життя та здоров'я особи». Практично усі інші академічні курси, що прямо, чи опосередковано стосуються прав та свобод людини, мають подібну структуру.

Одним з закономірних наслідків подібних пріоритетів в системі правової освіти є значне поширення такого негативного явища як професійна деформація свідомості державних посадовців, про що сьогодні все частіше заявляють не лише правознавці, а й психологи та соціологи. Насамперед це проявляється в підміні ціннісних орієнтирів практичної діяльності посадових осіб органів публічної влади. Досить часто вони розглядають людину, її права і свободи не як головну мету своєї діяльності, а як своєрідну небажану перешкоду, яка заважає виконанню «важливих» державних справ. Більше того, результати численних соціологічних досліджень, які періодично оприлюднюються засобами масової інформації, свідчать, що головними порушниками своїх прав і свобод громадяни України вважають саме органи державної влади. Це ж підтверджують і доповіді правозахисних організацій [21, 22], і офіційні дані Уповноваженого Верховної Ради з прав людини [10].

За діючої в Україні системи освіти взагалі і юридичної освіти зокрема, вести мову про формування дієвих інститутів громадянського суспільства, як невід'ємної складової конституційного ладу, досить складно. Існування реального громадянського суспільства в Україні можливе лише за умови термінової зміни концептуальних засад усієї системи освіти (шкільної та вищої), і особливо освіти правової. Тільки якщо діяльність усіх закладів системи освіти в Україні буде спрямована на формування у кожної людини впевненості, що саме вона є найвищою соціальною цінністю для держави та суспільства, розуміння кожним своєї соціальної самозначущості, усвідомлення кожною особою пріоритетного значення своїх прав і свобод та другорядного, «службового» значення держави та її органів по відношенню до людини, можна сподіватися, що вже в недалекому майбутньому в Україні буде сформовано дієві інститути громадянського суспільства.

Для зміни ситуації важливо, щоб головною концептуальною ідеєю усієї системи юридичної освіти України стало послідовне та систематичне обґрунтування конституційного положення про людину, як найвищу соціальну цінність. Саме людина, її права та свободи, правові механізми та гарантії їх практичної реалізації в усіх сферах суспільного життя мають стояти в центрі кожного академічного курсу. Усі інші феномени державно-організованого суспільства – і держава, і органи державної влади, і право в об'єктивному розумінні, – мають вивчатися та досліджуватися, в першу чергу, стосовно їх ролі та значення в механізмі забезпечення прав та свобод конкретної людини. Адже ще Гегель, обґрунтовуючи сутність «права самого в собі», зазначав, що воно спонукає людину до того, щоб вона стала особистістю [6, с. 36]. Цілеспрямоване, послідовне та планомірне втілення в систему юридичної освіти (як се-

редньої, так і вищої) таких методологічних засад сприятиме підвищенню рівня правової свідомості кожного громадянина й суспільства в цілому, стимулюватиме творчу ініціативу кожного його члена, і в кінцевому результаті призведе до формування реального громадянського суспільства, сприятиме забезпеченню стабільності та непорушності суспільних відносин та інститутів, що становлять конституційний лад України.

Як слушно зазначається з цього приводу в літературі, у сфері правового виховання основними завданнями сьогодні мають стати: популяризація правових знань (у тому числі через засоби масової інформації), пробудження інтересу населення до правових знань і підвищення їх доступності, застосування методів реклами, розвиток сімейного правового виховання. Для піднесення рівня правової культури громадян України потрібно, насамперед, виробити чітку державну політику у сфері правового виховання, системний науковий підхід до проведення відповідних заходів, скоординувати всі зусилля державних органів у цьому процесі [26, с. 9]. Адже роль правової культури в процесі стабілізації соціально-політичних відносин визначається насамперед тим, що з її допомогою встановлюються межі свободи поведінки суб'єктів правовідносин, тому що свобода не може існувати поза певними межами. Правова культура необхідна для зміцнення в суспільстві принципів правової законності й соціальної справедливості, створення такої моральної атмосфери, за якої людина може вільно жити. Це є гарантом реального верховенства права, фактором, що сприяє високій громадянській активності й відповідальності громадян [25, с. 188]. Методичне й системне здійснення таких заходів на всіх освітніх рівнях, в процесі правової просвітницької діяльності зможе змінити концептуальні засади взаємовідносин людини, громадянського суспільства і держави, матиме наслідком підвищення рівня правової культури, утвердження безумовної поваги до кожної особистості, глибоке засвоєння суспільною свідомістю безумовних правових цінностей.

На даний час перед державою й суспільством виникає важливе завдання – побудувати відповідну систему правовиховного впливу не тільки на молоде покоління, а й на всіх членів суспільства, яка забезпечувала б повноцінний розвиток і вдосконалення форм життєдіяльності людей, їх соціальну адаптацію й правову соціалізацію [9, с. 416]. Правова освіта, а як наслідок – і правова культура як суспільний феномен є неодмінною умовою динамізації трансформаційних процесів в напрямку формування в Україні правової держави і громадянського суспільства. Цілісність правової культури є важливою складовою здійснення суспільно-правової реформи в країні, утвердження верховенства права в усіх сферах соціального буття, свободи, різноманітних способів і форм реалізації правового статусу особи, її прав. Зрілий рівень правової культури в суспільстві, де функціонують її ефективні механізми, є умовою формування демократичних засад життєдіяльності. Правова культура є основою відтворення правового досвіду, розвитку інтелектуального, духовного потенціалу народу, утвердження цілісної системи світоглядно-ціннісних орієнтацій, насамперед сучасного юридичного світогляду, конструктивних правових ідеалів [28, с. 118].

Таким чином, передумовою формування в Україні громадянського суспільства, утвердження інших відносин та інститутів, що складають

конституційний лад є поступова та цілеспрямована зміна пріоритетів в системі цінностей кожного громадянина, формування нової політико-правової культури, усвідомлення кожним унікальності своєї особи, основоположного значення прав та свобод людини і громадянина в цілому. На це має бути спрямована уся система середньої та вищої освіти в Україні, а для цього необхідно змінити саму її концепцію: а) в основу вивчення основ правознавства і в середній школі і в вищих навчальних закладах необхідно покласти ідею пріоритетності прав людини, і саме цьому мають бути підпорядковані усі інші теми курсу; б) головний акцент необхідно робити на формуванні поваги до людської особистості, на всебічне забезпечення її прав та свобод; в) на заняттях з основ правознавства необхідно систематично звертатися до вивчення та аналізу конкретних ситуацій з правами людини в країні, надавати учням та студентам можливість їх аналізувати; г) у засобах масової інформації необхідно акцентувати увагу на необхідності безумовного дотримання кожним громадянином Конституції та законів України, на забезпеченні поваги до прав та свобод людини і громадянина; д) на телебаченні бажано започаткувати цикли навчально-виховних програм та репортажів, які б звеличували і пропагували діяльність судових і правоохоронних органів саме в сфері забезпечення прав і свобод конкретної особи. Окрему увагу необхідно приділити підвищенню рівня правової освіченості посадовців органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Одним з можливих шляхів може стати запровадження для кандидатів на відповідні посади окремого кваліфікаційного іспиту «права людини та механізми їх правового забезпечення». Бажано розробити та внести відповідні зміни до Законів України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування».

На наш погляд, сприйняття суспільною свідомістю пріоритетного значення людини, створення умов для всебічного та гармонійного розвитку кожної особистості має стати концептуальною ідеєю та кінцевою метою усієї системи освіти в Україні. Метою освіти має стати формування у молоді сучасного світосприйняття та нового світогляду щодо людини, її прав та свобод, її місця та ролі в суспільстві, досягнення розуміння особою власної унікальності та неповторності. В сучасних умовах демократизації державного і суспільного життя вивчення суспільних наук, і особливо – науки юридичної, не може базуватися на колишніх, традиційних для тоталітарної правової доктрини уявленнях про державу і право, про місце і роль особи в історії, і в суспільстві.

Забезпечення стабільності конституційного ладу України як постійності та незмінності головних фундаментальних цінностей, втілених в реальні суспільні відносини можливе лише за умови усвідомлення кожною людиною пріоритетного значення своїх прав та свобод перед державою, розуміння кожним «службової» ролі держави по відношенню і до суспільства, і до кожної конкретної людини. А для цього необхідно: а) наявність надійних економічних, соціальних, правових та інших гарантій, а також ефективних інституційних механізмів всебічного забезпечення основних прав та свобод людини і громадянина; б) цілеспрямоване формування у кожної людини поваги до прав та свобод інших осіб, а також усвідомлення необхідності виконання конституційних обов'язків;

в) забезпечення в суспільстві і державі режиму дійсної свободи, г) встановлення реальної поваги до права в цілому, і Конституції, як Основного Закону і суспільства і держави, зокрема.

Висновки. Викладене, на наш погляд, дозволяє зробити висновок, що в сучасних умовах демократизації державного і суспільного життя вивчення суспільних наук, і особливо – науки юридичної, не може базуватися на колишніх, традиційних для тоталітарної правової доктрини уявленнях про державу і право, про місце і роль особи в історії і в суспільстві. Важливим завданням сьогодення є забезпечення сприйняття суспільною свідомістю пріоритетного значення людини, створення умов для всебічного та гармонійного розвитку кожної особистості, що має стати концептуальною ідеєю та кінцевою метою усієї системи освіти в Україні. Це забезпечить формування у молоді сучасного світосприйняття та нового світогляду щодо людини, її прав та свобод, її місця та ролі в суспільстві, досягнення розуміння кожною особою власної унікальності та неповторності. Усвідомлення й загальне сприйняття цих концептуальних ідей є необхідною передумовою встановлення в державі і суспільстві режиму реальної свободи, конституційної законності та конституційного правопорядку, що, в свою чергу, є невід’ємним та визначальним складником стабільності існуючого конституційного ладу та його засад.

Література:

1. Боброва Н.А. Конституционный строй и конституционализм в России: Монография. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 264 с.
2. Богданова Н.А. Понятия науки конституционного права: опыт аналитического и синтетического подходов к построению их системы // Вестн. МГУ: Серия 11: Право. – 1999. – №5. – С. 3–22.
3. Богданова Н.А. Система науки конституционного права. – М.: Юристъ, 2001. – 254 с.
4. Волощенко А.В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Х.:Ун-т внутр. справ, 2001. – 19 с.
5. Ганзенко О.О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – К.: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2003. – 16 с.
6. Гегель Г.В. Философия права: [Пер. с нем.]. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
7. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави // Право України. – 2005. – № 4. – С. 24–25.
8. Гуляихин В.Н. Правовая культура в России: природа и формы правового нигилизма: автореф. дис.... доктора філософ. наук: 24.00.01, 09.00.11. – Ростов-на-Дону: Рост. гос. ун-т., 2006. – 45 с.
9. Дзьобань О.П., Мануйлов С.М. Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти // Проблеми законності. – 2009. – № 100. – С. 407–416.
10. Доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.kiev.ua/>
11. Засєв О.П. Правова держава в Україні: концепція і механізми реалізації. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К.: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1999. – 31 с.
12. Зидентоп Л. Демократия в Европе [Пер. с англ.] / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2004. – 310 с.
13. Кабышев В.Т. Становление конституционного строя России. – Саратов: Абрис, 1993. – 186 с.

14. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: Монографія. – Харків: Право, 2008. – 288 с.
15. Коваленко І.І. Сутність і зміст правового виховання: методологічний аспект // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Серія: Соціальна філософія, психологія / Збірник наукових праць. – 2008. – Випуск 2 (31). – С. 65–70.
16. Колісник В.П. Правова культура та культура міжнародних відносин в Україні / Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: Монографія / За ред. проф. Ю.П. Битяка та доц. І.В. Яковюка. – Х: Право, 2007. – С. 206–240.
17. Кравець І. Российская Конституция и проблемы эффективности ее реализации // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 4 (45). – С. 65–78.
18. Краснов И.А. Понятие законности в современном обществе // Юридический аналитический журнал. – 2005. – № 3–4 (15–16). – С. 149–163.
19. Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура // Право України. – 2001. – № 4. – С. 21–23, 39.
20. Осика І.В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – К.: ІДП НАН України, 2005. – 19 с.
21. Права людини в Україні – 2006. Доповідь правозахисних організацій. – Х.: Права людини, 2007. – 528 с.
22. Права людини в Україні – 2007. Доповідь правозахисних організацій. – Х.: Права людини, 2008. – 304 с.
23. Погорілко В.Ф. Основи конституційного ладу України. – К.: Ін Юре, 1997. – 40 с.
24. Румянцев О.Г. Основы конституционного строя России (понятие, содержание, вопросы становления). – М.: Юрист, 1994. – 285 с.
25. Сальников В.П. Правовая культура как фактор стабилизации современного российского общества // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. – 2001. – № 1. – С. 187–189.
26. Сафронов А.А. Правовая культура личности в механизме устойчивого развития российского государства: Теоретико-методологический анализ: дисс.... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Ростов-на-Дону, 2005. – 181 с.
27. Сиротин А.С. Средство воспитания уважения к закону // ФЕМИС. Ежегодник истории права и правоведения. – 2000. – Вып. 1. – С. 196–197.
28. Скурятівський А., Взаємозв'язок правової культури і соціального буття в процесі суспільної трансформації // Право України. – 2004. – № 1. – С. 118–121.
29. Тацій В.Я. Людина і правова держава: проблеми взаємовідносин і взаємодії // Вісник академії правових наук України. – 2008. – № 2 (53). – С. 3–12.
30. Тацій В., Тодика Ю. Конституція України і правосвідомість юристів // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1998. – № 4 (15). – С. 44–54.
31. Тодика Ю.М. Конституционные основы формирования правовой культуры. – Х.: Райдер, 2001. – 160 с.
32. Тодика Ю.Н. Основы конституционного строя Украины: Учеб. пособ. – Х.: Факт, 1999. – 320 с.
33. Уледов А.К. К определению специфики культуры как социального явления // Философские науки. 1974. – № 2. – С. 22–29.
34. Шашин П.А. Правовая культура в правовой системе общества: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Санкт-Петербург: Сев.-Зап. акад. гос. Службы. – 2006. – 25 с.
35. Шубина О.Б. Правовая культура как элемент культуры общества: дисс.... кандидата юридических наук: 12.00.01 / Санкт-Петербург: Сев.-Зап. акад. гос. Службы, 2004. – 167 с.
36. Яковюк І.В. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи // Вісник академії правових наук України. – 2008. – № 1 (52). – С. 43–56.